

Jarosław Dudek
(Uniwersytet Zielonogórski)

Mikołaj III Gramatyk (? - 1118)

Jeden z najbliższych współpracowników cesarza Aleksego I Komnena (1081-1118) na niwie polityki kościelnej. Wykształcenie zdobył w stołecznej szkole przy kościele św. Piotra, gdzie został jednym z wykładowców. Nauczanie miało świecki charakter, obejmując filozofię i gramatykę. Mikołaj jako nauczyciel (*didaskalos*) ostatniej z tych dyscyplin zapewne w tych okolicznościach zyskał swój przydomek. Mnichem został pod koniec lat 60-tych XI w. po krótkim pobycie w Azji Mniejszej. przerwanym najazdami Turków seldżuckich. Mikołaj osiadł wtedy w konstantynopolitańskim klasztorze św. Jana Chrzciciela. Z woli cesarza został w sierpniu 1084 r. desygnowany na patriarchę Konstantynopola, godność tę sprawował dożywotnio (IV/V 1111 r.).¹

Mikołaj III Gramatyk jest znany jako autor lub współautor kilkudziesięciu uchwał synodalnych, porad prawnych oraz listów skierowanych do cesarza, biskupów czy zwierzchników wspólnot klasztornych. Myśl przewodnia dużej części tych wystąpień skupiała się na przestrzeganiu dyscypliny kościelnej, w szczególności ładu moralnego wspólnot monastycznych. Z tego powodu Własi wystąpili w jednym z tekstów patriarchy Mikołaja, mianowicie w liście skierowanym do cesarza Aleksego I Komnena, napisanym prawdopodobnie w 1105 r. Patriarchę oburzyły wieści, które dotarły do Konstantynopola ze Świętej Góry Atos. Na górskich pastwiskach Półwyspu Athos w otoczeniu kilkunastu zespołów klasztornych przebywała wówczas grupa 300 rodzin właskich. Okoliczności w jakich Własi pojawili się na Świętej Górze są dość tajemnicze. Według kroniki klasztoru Kastamonitou przybyć mieli oni z odległych północnych regionów bałkańskich jako Wlachorynchinowie (*Blacorchinoi*). Fakt ten miał mieć miejsce za panowania któregoś z ikonoklastycznych cesarzy (*tin e„konomfawn basilwn*)². Dominacja doktryny ikonoklazmu przypadła w Bizancjum na lata 730-787, 815-843 czyli w czasach, kiedy nie zachowały się żadne informacje o klasztorze Kastamonitou oraz innych instytucjach monastycznych

¹ A. K(azhdan), A. C(utler), *Nicholas III Grammatikos*, [w:] ODB, t. 2, s. 1467.

² M. Lascaris, *Les Vlachorynchines. Une mise au point*, „Revue Historique du Sud-Est Européen”, 20, 1943, s. 182-189.

(pustelniach czy klasztorach) na Świętej Górze³. Przybycie Włachorynchinów na Atos zostało opisane w kronice, która powstała pod koniec XVII w. Jej autor mógł się posłużyć jakimś starszym tekstem, który nie przetrwał do późniejszych czasów. Możliwe, że jego zapis odnosił się do wydarzeń, jakie miały miejsce na Świętej Górze w czasach patriarchy Mikołaja, a zostały przez autora dziejów klasztoru Kastomonitou odtworzone z błędem chronologicznym. Intrygujące jest utożsamienie Włachów z Rynchinami, ludem słowiańskim przybyłym w VII w. wraz ze stadami z północy i zasiedlającym dawne wiejskie zaplecze bizantyńskiej Tesaloniki. Jedyne zachowane wzmianki o tym plemieniu zachowały się w literaturze bizantyńskiej w opisach „Cudów św. Demetriusza”, zbiorze tekstów znanych atoskim mnichom. Tym zapewne można tłumaczyć ich identyfikację z Włachami, którzy w XI stuleciu darzą się dostrzec jako mobilna społeczność powiązana z pastoralnym trybem życia codziennego⁴.

W jedenastym stuleciu Własi przebywali na ziemiach klasztorów posiadając status społeczności zobowiązanej do świadczenia służby (*doulopfroikoi*). Otóż pośród tych pasterzy znajdowały się również kobiety ubrane w męską odzież. Wchodziły one do budynków klasztornych zaopatrując świątobliwych mnichów w owcze mleko, sery. Jak pisze zgorszony patriarcha, Włachom zawsze towarzyszyły na pastwiskach ich niewiasty, co zdawali się nie wiedzieć ihumeni tutejszych klasztorów. Po rozejściu się tych wieści pośród mnichów Świętej Góry doszło do ogromnego zgorszenia, którego echa w końcu dotarły do Konstantynopola. Obecność właskich pasterek w odzieży nie różniącej się od ubrań mężczyzn Mikołaj potraktował jako postępowanie podyktowane podszeptem szatana. W związku z tym patriarcha zwrócił się do cesarza z żądaniem natychmiastowego usunięcia wszystkich Włachów ze Świętej Góry, co też zresztą nastąpiło⁵.

³ A.M. T(albot), A. K(azhdan), *Athos, Mount*, [w:] ODB, t. 1, s. 224-226; R. Morris, *The origins of Athos*, [w:] *Mount Athos and Byzantine monasticism. Papers from the Twenty-eight Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1994*, ed. A. Bryer, M. Cunningham, Aldershot 1996, s. 37-46. Dzieje klasztoru Kastomonitou w epoce bizantyńskiej są mało znane. Z ustaleń badaczy wynika, że został założony prawdopodobnie w połowie XI w. przez mnichów z paflagońskiego miasta Kastamon lub był fundacją arystokratycznego rodu Kastamonitesów. Zob. A.M. T(albot), *Kastamonitou Monastery*, [w:] ODB, t. 2, s. 1110.

⁴ M. Lascaris, dz. cyt., s. 186-188. P. Lemerle *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la penetration des Slaves dans les Balkans*. II. Commentaire, Paris 1981, s. 111-116.

⁵ V. Grumel, *Les registes des actes du patriarchat de Constantinople*, vol. 1 *Les actes patriarches*, fasc. 3 *Les registes de 1043 a 1206*, nr 981, Constantinople 1947, s. 63-62. W sprawie reakcji cesarza Aleksego I Komnena zob. F. Dölger, P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des östlichen Reiches*, t. 2, 1025-1204, München 1995, nr 1222a; M. Gyoni, *Les Vlaques du Mont Athos au début XIIe siècle*, „Études slaves et roumaines”, 1, 1948, s. 30-42 (gdzie zamieszczona została starsza literatura przedmiotu); Г.Г. Литаврин, *Влахи византийских источников*, [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*, Санкт Петербург 1999, s. 147-148.

Oskarżenia patriarchy o demoralizacji atoskich mnichów za sprawą właskich pasterek wynikały ze specyfiki sezonowej gospodarki pasterskiej Włachów. Z relacji Kekaumena wynika, że była w nią zaangażowana duża część tej społeczności. W letnich wypasach na górskich połoninach uczestniczyły również kobiety oraz młodzież obojga płci⁶. Obyczaj ten utrzyma się w społecznościach karpackich przez kolejne stulecia. W świetle ustaleń polskich etnografów z lat 50-tych poprzedniego stulecia w sezonowych letnich wypasach na Podhalu również uczestniczyła góralska młodzież obojga płci⁷. Rozmiar tego zjawiska zdaje się wyróżniać Wołochów od innych grup pasterzy na Bałkanach, nawet od migrujących zza Dunaju tureckich nomadów (Pieczyngów, Uzów czy Kumanów).

Decyzja o całkowitym usunięciu Włachów z okolic grupy monasterów dotyczyła wyłącznie Świętej Góry. Zapewne nie odnosiła się już do klasztornych pastwisk położonych w różnych częściach Półwyspu Bałkańskiego nawet jeśli się znajdowały w posiadaniu mnichów z Atosu. Nic nie wiadomo, aby cesarz Aleksy podejmował analogiczne kroki wobec Włachów przebywających w pobliżu monasterów położonych poza przylądkiem Atos. Rygoryzm patriarchy Mikołaja III oraz cesarza był zapewne spowodowany wyjątkowym statusem Świętej Góry. W tradycji prawosławne stopniowo w tamtych wiekach kształtował się zwyczaj zakazu wstępu kobiet na obszar obecnej „mniszej republiki”. Trzy wieki później uczyniono jeszcze wyjątek dla cesarzowej Jeleny, małżonki władcy Serbów i Romajów Stefana Duszana (1331-1355)⁸.

⁶ *Советы и рассказы Кекамена. Поучение византийского полководца з XI века. Подготовка текста, введение, перевод и комментарий Г.Г. Литаврина, Санкт Петербург 2003, s. 274* ³⁻¹¹.

⁷ B. Kopczyńska-Jaworska, *Gospodarcze i społeczne podstawy pasterstwa tatrzańskiego*, [w:] *Historia osadnictwa i organizacja społeczna pasterstwa oraz słownictwo pasterskie Tatr polskich i Podhala*, oprac. S. Górzyński, J. Kolowca, B. Kopczyńska-Jaworska, Z. Korosadowicz, Z. Radwańska-Jaworska, A. Szyfer, J. Zborowski, Z. i S. Zwolińscy, *Pasterstwo Tatr polskich i Podhala*, t. IV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962, s. 131-135.

⁸ A.-M. Talbot, *Women and Mt Athos*, [w:] *Mount Athos and Byzantine monasticism*, dz. cyt., s. 67-79 zwłaszcza 70.